

UDK: 821.163.4(497.16)(091)

Pregledni rad

Milica LUKIĆ (Osijek)

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

milica.lukic@os.t-com.hr

JOŠ JEDNA O CRNOGORSKOJ KNJIŽEVNOJ POVIJESTI

(*Istorija crnogorske književnosti* (u 3 sveska),

Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica 2012., 1620 str.)

U ovome prikazu autorica daje osvrt na tri sveska *Istorije crnogorske književnosti* u izdanju podgoričkoga Instituta za crnogorski jezik i književnost. Ovaj kapitalni projekt u sklopu studija crnogorske književnosti obuhvaća razdoblje od početaka pismenosti do 1918. godine, a autori su Novak Kilibarda, Radoslav Rotković i Milorad Nikčević.

Ključne riječi: *istorija književnosti, crnogorska književnost, Novak Kilibarda, Radoslav Rotković, Milorad Nikčević*

„Ovo je istorija jedne književnosti. Ona se ne ograničava na knjige napisane na jednom jeziku, već opisuje književna djela jednoga naroda napisana na bilo kojem jeziku“ – riječi su engleskoga pisca i hispanista Geralda Brenana koje se bez ostatka mogu primijeniti i na kapitalni projekt podgoričkoga Instituta za crnogorski jezik i književnost – *Istoriju crnogorske književnosti* u tri sveska (1620 str.; obuhvaća razdoblje od početaka pismenosti do 1918. godine), uredništva koje potpisuju čelni ljudi te mlade crnogorske znanstvene institucije doc. dr. sc. Adnan Čirgić i prof. Aleksandar Radoman. Riječ je o povijesti jedne nacionalne književnosti kojom se ostvaruju prikaz i ocjena kontinuiteta književnih pojava odabranoga prostora i ljudi te se sustavno pojašnjava njihova međuovisnost (ili zrcalni odnos književnosti prema zbilji) u odnosu na izvanknjiževne sustave, prije svega politički i društveni (Šabić, 2002). Književnost se tada upisuje u temelje nacionalnoga identiteta, a (ne) postojanje sustavnoga opisa književne baštine jedne zemlje nesumnjivim je svjedokom njezine dugotrajne borbe za priznanjem i prepoznanjem i njezina trijumfa koji je okrunio ista nastojanja. Izradba crnogorske povijesti književnosti ujedno je i svojevrsan hommage pokojnom crnogorskom akademiku Vojislavu Nikčeviću (1935–2007) (pa i time što je cijelo izdanje usklađeno

sa službenim *Pravopisom crnogorskog jezika* iz 2010. godine), koji je inicirao projekt izrade *Istorije* i postavio mu čvrste temelje obradivši povijest crnogorske književnosti od početaka pismenosti do Mirosavljeva evanđelja. Taj su rukopis Adnan Čirgić i Aleksandar Radoman objelodanili 2009. godine (ICJK, Cetinje) pod naslovom *Historija crnogorske književnosti – od početaka pismenosti do XIII vijeka* objavljujući tako svoju ozbiljnu namjeru da nastave projekt svog mentora i učitelja. Crna je Gora dosada bila jedna od rijetkih slavenskih zemalja čija bogata književna baština nije bila monografski opisana, ali je sada dobila povijest književnosti usustavljenu prema relevantnim metodološkim principima koji se primjenjuju u književnopovijesnim istraživanjima (analitičko-sintetički pristup; podjela po književnim periodima i pravcima za pisanu književnost; reprezentativna djela i njihovi autori; podjela po rodovima i vrstama za usmenu književnost; knjige su opremljene sažecima na crnogorskom i engleskom jeziku, bibliografijom, imenskim kazalom i podacima o autorima) obuhvaćajući svojim opisom, u dijakroniji i sinkroniji, sve od supstratnoga – usmenoga književnoga teksta do autora iz Crne Gore, bez obzira na to gdje su stvarali ili objavljivali svoja djela, ali i *izvanjaca* koji su se svojim radom ugradili u crnogorski književni i kulturni život. Dva su općeprisutna modela oblikovanja književnih povijesti. Prvi, koji se temelji isključivo na historizmu ili ustanovljenju događajnice, tzv. pozitivistički pristup, koji je dominirao do kraja XIX. stoljeća i drugi koji se javlja kao otpor *sintetičkom nastojanju da se ukupna kulturnopovijesna zbivanja podrede jedinstvu i kontinuitetu* (Biti, 2000). Drugi model javlja se već krajem XIX. stoljeća, ali radikalniji zahvati počinju početkom XX. stoljeća s pojavom nove kritike te kasnijim intervencijama ruskih formalista i čeških strukturalista. Ono što novije povijesti književnosti definira u širem smislu jest svojevrsna kontaminacija ili, bolje istaknuti, interferencija dvaju modela (Safitch, 2007). I u trima se knjigama sinteze crnogorske književnosti, od usmene dionice do 1918. godine, dade prepoznati njihovo prožimanje, osobito ako na umu imamo da i pristup kroz prizmu događajnice kao i imanentna (kontekstualna) književna povijest imaju svojih nezanemarivih prednosti i nedostataka. Dijakronijsko-spacijalna (vremensko-prostorna) paradigma kosturskom je osnovom svake sustavne nacionalne povijesti književnosti. Između ostalih, takav se sintetski pristup poimanja ukupnosti zbiljskih povijesnih (društvenih, političkih, kulturnih, javnih) događaja i njima pripadajućih književnih ostvaraja razumijeva i Voltaireovom izrekom: *Sva povijest je nedavna*. Nedavna po tome što se preobražava natrag u književnost. Ono što ih nužno i sjedinjuje i relativizira činjenica je da su i povijest i književnost, a onda i povijest književnosti, tvorevine jezika i kao takve imaju svoje zakonitosti – do neke mjere uvijek distinktivne u odnosu na zbilju i do neke mjere uvijek podložne kritici zbilje u kojoj trenutno živimo, mičemo se i jesmo.

Preciznije: svezak 1. *Usmena književnost* (266 str.) Novaka Kilibarde, crnogorskoga znanstvenika, napose povjesničara usmene književnosti i književnika obuhvaća pet cjelina: *O nazivu i postanku usmene književnosti*, *Tok crnogorske usmene književnosti*, *Historijski mozaik Crne Gore kao tematika njezine usmene književnosti*, *Oblici crnogorske usmene književnosti te Narodsko iliti imitativno pjesništvo u Crnoj Gori*. Zakonitost narodne, terminološki preciznije usmene (Kilibarda, 2012), književnosti nalaže veće uposlenje prostorno-vremenskoga pristupa u identifikaciji književnosti Crne Gore koja se ima smatrati usmenom, a koja je ostvarena crnogorskim jezikom i to na prostoru koji danas, po povratku državnosti 21. svibnja 2006., jest matičan teritorij Crne Gore. Događajnica ili temporalna dimenzija pristupa ovdje se naziva *tok*, a s obzirom na trajanje riječ je o prikladnom terminu. Prva je postaja *prethrišćanska*, iscrpljuje se u razumijevanju riječi *Slovjene* i plemensko-rodovskoga, politeističnoga svjetonazora. Ta je poput spolije potom ugrađena u temelje *hrišćanskih zdanja usmene književnosti* (Kilibarda 2012). Autor knjige ipak upozorava na nedostatke metode koja ima, osobito ukoliko kazivač nije poznat, tematiku ambijenta lučiti kao kriterij prisvajanja nacionalnoj književnosti. Imajući istaknuto na umu razumijemo dalje razredbu poglavlja: *Dukljansko-zetski period*, *Specifičnost crnogorskog XVI i XVII vijeka*, *Nahijska Crna Gora*, *Sedmore Brda*, *Morački uskoci*, *Crnogorska plemena s hercegovačkim predznakom* itd. Eksplikacija žanrovskoga sustava usmene književnosti, usmjerenost unutarnjim književnim pitanjima, dolazi po iscrpljivanju vremensko-prostornoga pristupa. Na samom kraju promatraju se imitativni pokušaji oživljenja usmenoga stiha (osmerca i deseterca) kao instrumenti političke ideologije.

Svezak 2. *Od početaka pismenosti do sredine XIX vijeka* (568 str.) sinteza je dugogodišnjih (višedesetljetnih) istraživanja stare crnogorske književnosti, ali i povijesti i kulture uopće, akademika Radoslava Rotkovića, nagrađivanoga crnogorskog znanstvenika (filologa, historiografa, kulturologa, teatrologa) i književnika koji je svoju znanstvenu naobrazbu stekao u Zagrebu. S obzirom na to da je Rotković ne samo književni znanstvenik već i historiograf i kulturolog, opis pismovnih/književnih pojava toga golemog – milenijskog razdoblja – prati povijest države i kulture kroz četiri cjeline: *Srednji vijek*, *Humanizam i renesansa*, *Barok i prosvjetiteljstvo te Petar II Petrović Njegoš*. Najranija je pismenost u srednjovjekovnoj Duklji onakva kakvom ju tumači Crnorizac Hrabar za Slavene uopće u svom apologetskom spisu *O pismenima* (X. st.) – prije pokrštavanja slavenska se riječ bilježi „crtama i urezima“, a po pokrštavanju u uporabi grčko pismo te sva tri slavenska pisma (glagoljica, ćirilica i latinica). Ostvaruje se pod okriljem triju vladarskih dinastija: Vojisavljevića, Nemanjića i Balšića. O pismenosti na slavenskom jeziku postoje samo posredna svjedočanstva, dok su tragovi latinske i grčke pismenosti dukljanskoga pe-

rioda djelomično sačuvani. Još su hrvatski filolozi Branko Vodnik i Vatroslav Jagić ustvrdili da je srednjovjekovna Zeta „rasadnik glagoljice“ (na njihovu tragu u suvremenoj se hrvatskoj filološkoj znanosti o tom prostoru govori i kao o „istočnom krilu hrvatskoga glagoljaštva“), a pretpostavlja se da se glagoljska pismenost mogla razviti pod utjecajem snažnoga središta slavenske pismenosti u Ohridu. Posebna je pozornost posvećena djelovanju skriptorija u vrijeme Nemanjića te kasnije Balšića u manastirima na Skadarskom jezeru te opisu najvažnijih spomenika najstarije crnogorske pismenosti/književnosti kao što su *Andreacijeva povelja* (poč. IX. st.), *Barski epitafi* (IX. st.), *Legenda o Vladimiru i Kosari* (XI. st.), *Povelje dukljanskih vladara* (XI. i XII. st.), *Ljetopis popa Dukljanina* (vjerojatno kraj XII.), temeljni predstavnici zetske redakcije crkvenoslavenskoga jezika *Marijinsko* (XI. st.) i *Miroslavljevo evanđelje* (kraj XII. st.), *Ilovačka krmčija* (1262), *Zbornik popa Vasilija zvanog Dragolja* (XIII. st.) i mnogi drugi. U skladu s temeljnim metodološkim zadacima povijesti književnosti donosi se i opis žanrovskoga sustava koji uključuje apokrifne, hagiografije, legende, čudesa, narodno pjesništvo, različite pravne tekstove (povelje, ugovore, oporuke), liturgijsku književnost u užem smislu i dr. U poglavlju o humanizmu i renesansi središnje mjesto pripada kotorskom književno-kulturnom krugu, uključivanju u „Gutenbergovu galaksiju“ – izdavačkoj i tiskarskoj djelatnosti Andrije Paltašića Kotoranina, Kotoranina Zagurovića, vladara, pisca i tipografa Đurđa Crnojevića te najpoznatijem crnogorskom humanističkom pjesniku Ljudevitu Paskoviću. U razdoblje baroka i prosvjetiteljstva autor uvodi opisom općih vojno-političkih, privrednih, vjerskih i kulturnih prilika, upućuje na dominantne književne žanrove tih razdoblja (lirska poezija, satire i paskvili, spjevovi – napose oni o Blaženoj Ozani – epovi, crkvene drame, polemički spisi, putopisna proza, epistolarna književnost) i njihove predstavnike: Andrija Zmajević, Ivan Krušala, Đivo Bolica – Kokoljić, Kristofor Krsto Ivanović, Ivan Antun Nenadić, Stjepan i Miroslav Zanočić, Antun Kojović, Petar I. Petrović Njegoš i dr. Posebno je poglavlje knjige posvećeno Petru II. Petroviću Njegošu – njegovu političkom, vjerskom i književnom djelovanju, s nizom slikovnih priloga koji zornijim čine odnos prema iznesenu gradivu.

Svezak 3. *Istorije Crnogorska književnost od 1852. do 1918.* (786 str.) djelo je osječkoga sveučilišnog profesora, metodičara i metodologa Milorada Nikčevića, i obuhvaća sljedeća poglavlja: Razdoblje romantizma, realizma i moderne u crnogorskoj književnosti, Poezija druge polovine XIX i početka XX vijeka, Proza druge polovine XIX i početka XX vijeka, Crnogorski bokokotorski i pljevaljski književni krug, Dramska književnost, Putopisna i memoarska književnost, Književna kritika i nauka o književnosti, Evropski književni kontekst. Treća se knjiga crnogorske književne povijesti može smatrati istinskom materijalizacijom procesa humanizacije povijesti književnosti

(Barac, 1986). Uspostavljena je ravnoteža između analitičko-interpretacijskoga i književno-povijesnoga pristupa. Pozitivistički je pristup pojedinim autorima i njihovu opusu produbljen interpretacijom i umjetničkom ocjenom tekstova. Pomno se povezuju dimenzije prostornosti, autorstva i stila u ocjene koje nadilaze događajnicu i opterećenost kronologijom sustava, a u svom nadilaženju uspijevaju ostvariti kontekstualizaciju crnogorske književne riječi u svjetskoj, potvrđujući međuovisnost dimenzija nacionalnoga i univerzalnoga. Da se među prvim polazišnim kriterijima ističu kategorije stila i književne evolucije, koje su tek u djelomičnu podudaranju s društveno-povijesnim događanjima (vladavina knjaza i kralja Nikole I. Petrovića Njegoša – kulturno uzdizanje Crne Gore), svjedoče i uvodne napomene Milorada Nikčevića: *Svesti u pomenute vremenske koordinate crnogorske književne pojave romantizma i realizma te modernu kao stilsku formaciju potrebno je iz više razloga* (Nikčević, 2012). Crnogorska poezija, pripovjedna proza i putopisno-memoarska proza toga vremena u duhu su novih misaonih strujanja obilježena komunikacijom fikcije i faksije: crnogorske prošlosti i sadašnjosti, narodnoga života i običaja. Postupci dokumentarizacije književnosti i literarizacije zbilje ponovno se prepoznaju preko temeljnoga vodiča – medija jezika koji ostaje temeljnim sadržajem nacionalnih kategorija: povijesti, književnosti i pismenosti. Isticanje komparativna odnosa *nacionalno – kontaktno – univerzalno* u odnosu na formiranje, vrhunac i opadanje stilske formacije, te u odnosu na žanrovsko usmjerenje, vidljiva je u svim temeljnim poglavljima knjige. Svaki se književni fenomen određuje žanrovski i tipološki, a potom se utvrđuje domet oblikovne, jezično-stilske i umjetničke razvijenosti, osobito prema kontaktnim južnoslavenskim književnostima. Na taj su način poglavlja ustrojena i sadržajem ispunjena počevši s *Poezijom druge polovine XIX i početka XX vijeka* i pojavom književnoga otoka Petra II Petrovića Njegoša, *Pjesništvom epskoga narodnoga ruha* (Savo M. Martinović, Mirko Petrović, Jovan Sundečić, Stefan Petrović Cuca, Filip Radičević, Nikola I Petrović Njegoš, Jovan Magovčević, Mićun Pavičević) i *Pjesničkom ekspanzijom krajem XIX i u osvit XX vijeka i epigonima Nikole I Petrovića Njegoša* (Risto Milić, Radoje G. Roganović Crnogorac, Živko Dragović, Jovan Popović Lipova i dr.). Da autor sustavno nudi i umjetničku ocjenu tekstova svjedoči primjerice citat o stvaralaštvu Filipa J. Kovačevića: *Premda je neumorno objavljivao stihove u vrijeme snažnijih impulsa i prodora moderne poezije, Kovačević je do kraja života ostao zarobljenik početničke poetike: idilične i već tradicionalno iscrpljene rodoljubive i prigodne tematike koju je zatvarao u posve pojednostavljene i shematizovane, uglavnom osmeračke i deseteračke stihove (...)* (Nikčević, 2012). Po prikazu prve rodovsko-žanrovske artikulacije autor daje i pregled razvoja poezije za djecu, a potom slijedi eksplikacija *Proze druge polovine*

XIX i početka XX vijeka. Riječ je o najznačajnijem književnom fenomenu analizom obuhvaćenoga razdoblja. Zamašnjak u književnoj produkciji predstavlja tradicija usmenog narodnog blaga kojoj se ugledaju svi – i prozaisti (od Petra II. Petrovića Njegoša preko Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova, te Marka M. Popovića i Vuka S. Karadžića, do modernističkih impulsa, avangardnih težnja i regionalnih književnih krugova – crnogorskoga i pljevaljskoga), i putopisci (Arsenij Crnojević, Nikon Jerusalimac, Kirilo Cvjetković, Nikola Vasojević, Vuk Vrčević, Petar II. Petrović Njegoš, Savo Kosanović i dr.), i memoaristi (Antun Kojović, Danilo Pavković, Lazar Popović, Živko Dragović, Jovan Nikolić, Nikola I Petrović Njegoš, Kiril Cvjetković, Maksim Šobajić i dr.). Daljnje usustavljivanje poglavlja prema književnim rodovima donosi i poglavlje o dramskoj književnosti na prostoru Crne Gore čijim je autorom Aleksandar Radoman. Sedma glava trećega sveska predstavlja razvoj i temeljne predstavnike crnogorske književne kritike i znanosti o književnosti, a posljednja osma korpus prevedene poetske i pripovjedne književnosti, osobito u književnim časopisima i listovima krajem XIX. i početkom XX. stoljeća (*Luča, Književni list, Dan, Glas Crnogorca, Nova Zeta* itd.).

Tri sveska *Istorije crnogorske književnosti*, uza sve ostalo, pokazatelj su ozbiljnosti, intelektualne snage i vizije mlade znanstvene institucije u Crnoj Gori – podgoričkoga Instituta za crnogorski jezik i književnost – i njezina vodstva, ali i potvrda više od dva desetljeća duge suradnje crnogorskih i hrvatskih znanstvenika potaknute projektom prof. dr. sc. Milorada Nikčevića *Kulture u doticaju: stoljetni hrvatski i crnogorski književni identiteti*.

Milica LUKIĆ

ANOTHER ACCOUNT OF THE MONTENEGRIN LITERATURE

(The History of Montenegrin Literature,

Institute for Montenegrin Language and Literature, Podgorica 2012)

The author of this review provides a reflection on the three-volume History of Montenegrin Literature published by the Institute for Montenegrin Language and Literature from Podgorica. As a part of studying Montenegrin literature in a broader context, this capital project covers the period from the beginnings of literacy in Montenegro until 1918. Its authors are Novak Kilibarda, Radoslav Rotković and Milorad Nikčević.

Key words: *History of literature, Montenegrin literature, Novak Kilibarda, Radoslav Rotković, Milorad Nikčević*